

ARTICLES

Maciej Matwijów

Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polska

maciej.matwijow@uwr.edu.pl

 0000–0002–2288–6143

<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2022.713>

Rękopisy ze zbioru Józefa Wandalina Mniszcha (1670–1747), marszałka wielkiego koronnego

Manuscripts from the collection
of Józef Wandalin Mniszech (1680–1747),
Grand Marshall of the Crown

Abstract: The article concerns the manuscript books from the collection of Józef Wandalin Mniszech (1670–1747), Grand Marshall of the Crown in the years 1713–1742, and Cracow castellan from 1742. It was one of the largest collections of that kind, developed in the Saxon times by a State dignitary; it amounted to approximately 50–60 manuscripts. The studies, mostly from autopsys, are concluded with the statement that the core of the collection consisted of manuscripts concerning current public life, as well as those relevant for Mniszech's official functions, wrote in his environment since at least the 20ties of the 18th century, but also acquired by donations (presumably also purchases) from different persons. Moreover, a valuable part of the collection includes manuscripts from the 16th–17th centuries inherited from his father, Jerzy Jan (died 1692), Volyn voivode, concerning mostly historical and political topics. The main part of this collection is now stored in the Ossoliński National Institute Library in Wrocław, the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences and Polish Academy of Sciences in Cracow, and in Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.

Key words: Józef Wandalin Mniszech (1670–1747) – Laszki Murowane – Dukla – Mniszchowie – manuscripts – libraries

Słowa kluczowe: Józef Wandalin Mniszech (1670–1747) – Laszki Murowane – Dukla – Mniszchowie – rękopisy – biblioteki

Uwagi wstępne

W kilku bibliotekach i archiwach w Polsce i na Ukrainie: Bibliotece Zakładu Narodowego we Wrocławiu, Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, Narodowej Bibliotece Ukrainy im. Wernadskiego w Kijowie (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, zespół I), Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece im. W. Stefanyka (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, zbiór A. Czołowskiego) i Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie (Центральний державний історичний архів України, Archiwum Mniszchów z Wiśniowca)¹ znajdują się rękopisy, których proveniencję z większą lub mniejszą pewnością wiązać można z Józefem Wandalinem Mniszchem (1670–1747), od 1706 r. marszałkiem nadwornym i w latach 1713–1742 wielkim koronnym, a od 1742 r. kasztelanem krakowskim, jednym z najczynniejszych i najbardziej wpływowych uczestników życia politycznego w czasach panowania Augusta II, właścicielem dóbr ziemskich i posesorem królewskich zlokalizowanych głównie w województwie ruskim².

Magnat ten znany był z zainteresowań kulturalnych, m.in. jako inicjator słynnego wówczas założenia ogrodowego w swoim zamku w Laszkach Murowanych koło Starego Sambora oraz licznych fundacji kościelnych, a wreszcie jako właściciel kolekcji dzieł sztuki. Jego działalność na tym polu wzbudziła w ostatnich latach sporo zainteresowania i doczekała się kilku opracowań³, czego nie da się powiedzieć o jego działalności w zakresie gromadzenia zbiorów bibliotecznych. Był on bowiem także właścicielem dużego księgozbioru

---

1 W artykule użyto następujących skrótów nazw zespołów archiwalnych lub instytucji przechowujących zbiory rękopiśmienne: AMW – Archiwum Mniszchów z Wiśniowca (w Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie, zespół 250); BCz – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie; BK – Biblioteka Kórnicka; BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie; BPAU – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie; BZNiO – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich; NBU – Narodowa Biblioteka Ukrainy im. Wernadskiego (zespół I); ZAC – Zbiór A. Czołowskiego (w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie); ZACL – Zbiór Aleksandra Czołowskiego, dział 1 (w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece im. W. Stefanyka). W cytowanych tytułach rękopisów zachowano ich oryginalną pisownię, z uwspółcześieniem jedynie pisowni małych i dużych liter.

2 H. Perzanowska, *Mniszech Józef Wandalin*, [w:] PSB. T. 21, Wrocław 1976, s. 474–478.

3 M.in. B. Augustyn, *Laszki Murowane. Historia zamku*, „Bieszczad” 2005/2006, t. 12, s. 30–79; A. Barczyk, *Program funkcjonalno-ideowy zamku w Laszkach Murowanych w XVIII wieku*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku: Twórca i dzieło*, red. I. Rolska, Lublin 2019, s. 175–198; też, *Pałac „jakoż nigdzie w Polsce nie masz”. Saskie inspiracje w architekturze warszawskiej rezydencji marszałka wielkiego koronnego Józefa Wandalina Mniszcha*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2019, t. 81, nr 3, s. 415–440; też, *Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich. Historia i treści ideowe architektury*, Łódź 2021.

ulokowanego przeważnie w swoich rezydencjach w Laszkach Murowanych i w Dukli koło Sanoka – ich częścią była kolekcja książek rękopiśmiennych, dotyczących głównie bieżącego życia publicznego w Rzeczypospolitej – można pokusić się o stwierdzenie, że działalnością na polu gromadzenia i inicjowania tworzenia tego rodzaju rękopisów zdystansował on innych przedstawicieli warstwy magnackiej, może za wyjątkiem Radziwiłłów nieświeskich i bialskich. Nie było w tym nic dziwnego, bowiem książka rękopiśmienna odgrywała w ówczesnej Rzeczypospolitej ciągle dużą rolę, głównie w tych dziedzinach, w których produkcja drukarska nie zaspokajała potrzeb społecznych⁴. Po śmierci Mniszcha kolekcja ta w wyniku działań rodzinnych uległa rozproszeniu, aby ostatecznie w XIX–XX w. – w wyniku różnorodnych procesów bibliotekotwórczych – znaleźć się w swojej zasadniczej części we wspomnianych wyżej instytucjach publicznych. Niestety, z małymi wyjątkami, rękopisy te nie doczekały się w tychże instytucjach naukowego skatalogowania, nie stały się też przedmiotem osobnych badań, co odnosi się także do reszty księgozbioru. Z tego też względu niniejszy artykuł należy traktować jako przyczynek do dziejów księgozbiorów magnackich przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, ciągle niedostatecznie zbadanych.

Ustalenie zasobu książek rękopiśmiennych należących do J.W. Mniszcha stwarza duże trudności, co wynika zarówno z niezadawalającego stanu ich skatalogowania we wzmiankowanych wyżej bibliotekach i archiwach, jak i nikłej wartości dokumentacyjnej oryginalnych inwentarzy jego zbiorów bibliotecznych. Jeśli idzie o ten pierwszy rodzaj dokumentacji, opisy katalogowe rękopisów pochodzących ze zbiorów Józefa Wandalina i innych Mniszców doczekały się – z nielicznymi wyjątkami – bardzo ogólnikowych opisów, ograniczających się właściwie do podania ich tytułu i objętości, bez bliższych informacji co do zawartości oraz wszelkich zamieszczonych w nich oznaczeń proveniencyjnych⁵. Co jednak gorsze, inwentaryzując rękopisy, nie zawsze też odnotowywano ich pochodzenie z posiadania Mniszców. Związane to było z niedostatecznym przywiązywaniem wagi w polskich bibliotekach do rejestrowania i rozpoznania pierwotnej proveniencji rękopisów. Prowadziło to także do mieszania z sobą w katalogach jednostek rękopiśmiennych o różnym

---

4 M. Matwijów, *Zbiory materiałów życia publicznego jako typ książki rękopiśmiennej w czasach staropolskich (1660–1760)*, Warszawa 2020, s. 23–74 (rozdz. „Książka rękopiśmienna w XVII–XVIII w.”).

5 Dotyczy to drukowanych: *Inwentarza rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. T. 1, pod red. J. Turskiej, Wrocław 1948, s. 181–185 i *Katalogu rękopisów Biblioteki Akademii Umiejętności w Krakowie* J. Czubka, Kraków 1906, s. 50–55, 177–178, 180–181, 184–186 oraz rękopiśmiennego inwentarza archiwum Mniszców z Wiśniowca w Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy, zespół 250. Jedynie w *Catalogo codicum manu scriptorum Musei principum Czartoryski Cracoviensis* J. Korzeniowskiego (t. 1, Cracoviae 1887–1893, s. 167–168) nieco dokładniej opisano zawartość jednego z tych rękopisów i wskazano J.W. Mniszcha jako jego domniemanego właściciela.

pochodzeniu⁶ oraz podawania mylnych informacji co do ich proveniencji⁷. Sprostowań i uściśleń w tym względzie doczekały się jedynie rękopisy pochodzące z biblioteki Potockich w Tulczynie znajdujące się w BPAU w Krakowie⁸, jednak bez głębszej analizy ich pierwotnego pochodzenia, w tym także wyodrębnienia rękopisów pochodzących z kolekcji J.W. Mniszcha. Podobnych uściśleń proveniencyjnych nie doczekały się „mniszchowskie” rękopisy znajdujące się w BZNiO we Wrocławiu.

Jeśli idzie o oryginalne inwentarze księgozbioru J.W. Mniszcha, największe znaczenie ma tutaj „Inwentarz zamku laszeckiego jak się ad praesens znajduje tudzież wszystkich w niem generalnie znajdujących się rzeczy, in fundo spisany, mense Apr[ili] anno D[omi]ni 1748”⁹, a więc sporządzony w momencie przemowy dóbr laszeckich po jego śmierci przez młodszego syna, Jana Karola Mniszcha (zm. 1759), podkomorzego litewskiego. Rękopisy zostały uwzględnione w dziale „Księgi Manuskryptów różnych. Sub litera O”¹⁰ oraz w kilku przypadkach w dziale „Konstytucje, Konfederacje i inne Acta Reipublicae, dawniejsze i terazniejsze. Sub litera Q”¹¹. Inwentarz ten ma jednak ograniczoną wartość dokumentacyjną z powodu ogólnikowości zapisów dotyczących księzek rękopiśmiennych, nie pozwalających w większości przypadków na ustalenie ich tematyki i charakteru oraz niekiedy także na ich identyfikację z rękopisami znanymi nam obecnie (udało się to tylko w przypadku 15 rękopisów). Ponadto

6 Zob. J. Dziewulska, *Rękopisy Biblioteki Tulczyńskiej w zbiorach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego – badania proveniencyjne rozproszonej kolekcji*, [w:] *Edytorstwo źródeł: różne drogi – wspólny cel*, red. A. Perlakowski, Kraków 2017, s. 169–200.

7 Dotyczy to *Katalogu rękopisów Biblioteki Akademii Umiejętności...*, w którym wszystkie rękopisy proveniencji Potockich z Tulczyna opisane zostały jako pochodzące z posiadania Mniszców (błąd polegał na tym, że to rękopisy mniszchowskie po śmierci Jerzego Augusta Mniszcha w 1778 r. weszły w skład biblioteki tulczyńskiej Potockich, a nie odwrotnie).

8 B. Schneydrowa, *Fragment zbiorów tulczyńskich w rękopisach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1969, t. 15, s. 93–102; J. Dziewulska, dz. cyt.

9 Wydany drukiem (z drobnymi opuszczeniami) w: *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII w*. Zebrał i opracował M. Gębarowicz, Warszawa 1973, spis rękopisów na s. 58–59; oryginał w: Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, Zbiór A. Czolowskiego, dział I, nr 80.

10 Wymienia on około 25–26 rękopisów, które z większą lub mniejszą pewnością można zakwalifikować do kategorii księzek rękopiśmiennych. Liczy on co prawda 33 numery (pozycje) inwentarzowe, ale część z nich stanowiły wakaty, rękopisy o charakterze archiwalnym (np. listy J.K. Mniszcha do ojca) lub których charakteru w ogóle nie sposób określić, a w jednym przypadku druki.

11 Tymi są: „Copia literarum [Andreae] Chrisostomi Załuski” (chodzi tutaj najprawdopodobniej o odpis jakiegoś fragmentu *Epistolarum historico-familiarum*. T. 1–3, Brunsbergae 1709–1711) oraz „Expositio criminum Jacobi Dargelles. Libellus D. [Jacobo?] Fleming oblatu, manuskrypt francuski”), a poza tym kilka rękopisów o charakterze archiwalnym (np. instrukcja J.W. Mniszcha dla Jerzego Augusta Mniszcha, sporządzona prawdopodobnie w związku z wyjazdem jego za granicę w 1736 r.) – przeważnie jednak zapisy w inwentarzu nie pozwalają na jednoznaczne ustalenie czy mamy do czynienia z drukiem czy rękopisem.

nie rejestruje on wszystkich rękopisów należących do Mniszcha, gdyż te niewątpliwie przechowywane były w kilku jego siedzibach. Jedną z tych siedzib była Dukla, jednak inwentarz tamtejszej biblioteki z 1726 r. prezentuje się jeszcze gorzej pod względem dokumentacyjnym, ze względu na ogólnikowość i nieprecyzyjność przeważającej większości zapisów (jak np.: „Manuskrypt”, „Manuskrypt błękitno oprawny”, „Manuskrypt włoski”, „Książka pisana”)¹². Oprócz dwóch wyżej wymienionych nieznane są inwentarze księgozbiorów J.W. Mniszcha znajdujących się w innych jego siedzibach, a więc w zamku królewskim w Jaworowie (posesorem starostwa jaworowskiego Mniszech był od 1716 r.) oraz w dwóch pałacach w Warszawie. Również i późniejsze inwentarze zbiorów bibliotecznych spadkobierców J.W. Mniszcha, a więc Jana Karola i Michała Jerzego Mniszchów w Wiśniowcu z 1759, 1774 i 1777 r.¹³ oraz Józefa Tadeusza Jana Mniszcha w Bielinach z 1773 i 1787 r.¹⁴ mają znaczenie jedynie pomocnicze.

Ze względu na brak odpowiedniej dokumentacji bibliotecznej, podstawowe znaczenie w ustaleniu zasobów książki rękopiśmiennej pochodzących z pierwotnych zbiorów J.W. Mniszcha odegrała identyfikacja i rozpoznanie z autopsji rękopisów we współczesnych zbiorach bibliotecznych i archiwalnych. Dużo informacji przyniosła tutaj kwerenda realizowana w związku z badaniami nad zbiorami materiałów życia publicznego lat 1660–1760. Ponieważ zapisy własnościowe stosunkowo rzadko były umieszczane na rękopisach, najważniejsze znaczenie miały ustalenia co do treści rękopisów oraz ich cech paleograficznych. Wszystko to pozwoliło wyłowić spory zasób rękopisów, o których „mniszchowskiej” proveniencji bardzo często milczą inwentarze, katalogi i inne, nieliczne opracowania. Ustalenie zasobu książek rękopiśmiennych w zbiorach J.W. Mniszcha łączyło się z odróżnieniem ich od rękopisów

12 „Registr ksiąg, manuskryptów domu Mniszchów w Bibliotece dukielskiej 27 Sept. 1726 spisany”, AMW, dział 2, nr 7, k. 111–115v. Inwentarz ten rejestruje 17 rękopisów. Niezależnie od biblioteki, w Dukli znajdowało się duże archiwum rodowe Mniszchów, zob. H. Черкаська, *Отци Дуклянського архіву Мнішків як джерело з історії приватної архівістики XVIII ст.*, „Київська старовина” 2012, № 4, s. 123–131.

13 „Registr mobilium i innych rzeczy ś.p. j.w. Mniszcha podkomorzego W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] w pałacu wiśniowieckim znajdujących się” (1759), [w:] *Pałac w Wiśniowcu w świetle inwentarzy staropolskich*, oprac. A. Betlej, A. Dworzak, A. Markiewicz, Kraków 2016, spis księgozbioru na s. 62–65 (bez wymienienia jednak rękopisów); „Catalogus librorum gallicorum, latinorum, italicorum, polonicorum et germanicorum, qui extant in bibliotheca aulica Wisnowiecensi [...] Michaelis Vandalini [...] Mniszech .... scriptus et praesentatus anno 1774 24 septembris”, AMW, dz. 2, nr 17; Inwentarz biblioteki wiśniowieckiej (1777), AMW, dz. 2, nr 18. Można dodać, że nie jest znany żaden inwentarz księgozbioru Jerzego Augusta Mniszcha, marszałka nadwornego koronnego, starszego brata Jana Karola Mniszcha.

14 „Catalogue de la Bibliothéque Bielin” Józefa Jana Tadeusza Mniszcha (1773), BN, akc 6073; „Catalogue des livres de la bibliothéque de [...] mr [Józef Jan Tadeusz] le Comte de Mniszech” (1787), BN, akc 6070–6072.

archiwalnych, czyli mówiąc inaczej tzw. rękopisów bibliotecznych, będących efektem działalności „twórczej” i stanowiących rękopiśmienny odpowiednik książki drukowanej, od dokumentacji archiwalnej, będącej pochodną czynności związanych z różnymi sferami aktywności zawodowej i będących sferą zainteresowania archiwistyki.

Dzieje powstania kolekcji

Początek kolekcji rękopiśmiennej J.W. Mniszcha z całą pewnością dały rękopisy odziedziczone po swoim ojcu Jerzym Janie Wandalinie (zm. 1693 r.), staroście szczerzeckim, od 1683 r. wojewodzie wołyńskim¹⁵. Ten, oprócz zainteresowań artystycznych związanych z dziejami rodu Mniszców i z wydarzeniami ówczesnych wojen polsko-tureckich¹⁶, żywił także zamiłowanie do kolekcjonowania książek, czego namacalnym śladem wydaje się być obecność w bibliotece rodzinnej Mniszców licznych druków z XVII, a nawet XVI w.¹⁷ Zainteresowania te z pewnością obejmowały także książkę rękopiśmienną, o czym świadczy fakt podarowania mu dwóch rękopisów: przepisów prawa magdeburskiego dla miasta Litomierzyc w Czechach z XV w. przez jego stryja Stanisława Bonifacego (zm. 1644) starostę lwowskiego (BZNiO, nr 3569)¹⁸, oraz tomu miscellaneów z odpisami materiałów życia publicznego z lat 1628–1651 przez jego brata ciotecznego Marka Karola Stadnickiego w 1659 r. (BZNiO, nr 3566)¹⁹. Jakie jeszcze książki rękopiśmienne J.J. Mniszech posiadał, nie wiadomo, gdyż jak wskazują dwa powyższe egzemplarze, na książkach tych nie nanosił swoich zapisków własnościowych. Można jednak suponować, że mogły być to znajdujące się potem w posiadaniu jego syna rękopisy powstałe pod koniec XVI w. i w pierwszej połowie XVII w., jak zwłaszcza „Acta interregni post obitum nimirum Sigismundi Augusti” (1572–1576) Świętosława Orzelskiego (BZNiO, nr 3551)²⁰, „Pacta y listy wszystkie tureckie, tatarskie y perskie [...] w ieden

15 Zob. K. Matwijowski, *Jerzy Jan Mniszech*, [w:] PSB. T. 21, Wrocław 1976, s. 466–467.

16 Wg M. Gębarowicza (*Początki malarstwa historycznego w Polsce*, Wrocław 1981, s. 145–147) był on prawdopodobnym inicjatorem powstania kilku obrazów przedstawiających legendarne dzieje Mniszców oraz bitwę pod Chocimiem i odsiecz Wiednia.

17 Zob. „Biblioteka Mniszców sprzedana J. Tuleji we Lwowie w roku 1897” (spis), BN, nr 5540, t. 1, s. 125–129.

18 Nosi on adnotację: „Stanislaus B. Mniszech capitaneus generalis leopoliensis Georgii filius nepoti et successori digno D[omino] Georgio filio Francisci”. Rękopis ten jak można wnosić z oprawy (inicjały N.M. i supereklibris z herbem podobnym do herbu Kończone) pochodził zapewne ze zbiorów Mikołaja Mniszcha (zm. 1553), podkomorzego koronnego, który jako pierwszy w rodzinie przeniósł się z Czech do Polski.

19 Nosi on adnotację: „Liber hic datus do[mi]no Georgio Wandalino [...] Mniszech cap. szczerzec. ab d[omi]no Carolo Marco de Żmigrod Stad[nicki] 16 Februarii 1659”.

20 Rękopis ten jest szczególnie interesujący, gdyż pochodził z kolekcji Andrzeja Opalińskiego (1575–1623), biskupa poznańskiego. Opatrzony jest on bowiem jego supereklibrisem z herbem

script zebrane przez Samuela z Otwinowa Otwinowskiego, sekretarza JKM. świeżo przetłumaczone anno 1642” (BZNiO, nr 3555), a wreszcie „Apologia pro libertate Reipublicae et legibus Regni” autorstwa Andrzeja Lisieckiego (AMW, dz. 2, nr 202)²¹.

Ponieważ J.J. Mniszech był pod koniec XVII w. najznakomitszym przedstawicielem rodziny, od którego i jego syna Józefa Wandalina wywodzili się wszyscy Mniszchowie żyjący od drugiej połowy XVIII w. do XIX w.²², można z nim wiązać także inne rękopisy, które dziejów tej rodziny dotyczyły, i które pod koniec XVIII w. znajdowały się w posiadaniu wnuka J.W. Mniszcha – Jana Józefa Tadeusza Mniszcha. Takim były miscellanea z drugiej połowy XVII w. z różnymi wypisami historyczno-literackimi i notatkami gospodarczymi dotyczącymi dóbr J.J. Mniszcha w ziemi sanockiej z 1663 r. (ZACL, nr 14). Bardzo prawdopodobne, że w jego posiadaniu znajdowały się także miscellanea z odpisami materiałów z lat ok. 1606–1623 (BZNiO, nr 3552), głównie zawierające „Dyaryusz drogi spisanej y różnych przypadków pociesznych i żalonych, prowadząc córkę [...] pana Gerzego Mnýszka z Wielkych Kończyc woiewody sandomierskiego [...] p[annę] Marinę poślubioną małżonkę wielkiemu xiędzu moskiewskiemu Dimitrowi Iwanowiczowi [...]” autorstwa Stanisława Niemojewskiego – co prawda brak jest namacalnych dowodów na potwierdzenie posiadania tego rękopisu przez J.J. Mniszcha, ale trudno sobie wyobrazić, aby brakowało w jego zbiorach relacji o dziejach najśłynniejszej przedstawicielki jego rodziny, carowej moskiewskiej, żony Dymitra Samozwańca²³.

Józef Wandalin Mniszech w ciągu swojego długiego życia zbiór oddziedziczony po ojcu pomnożył wielokrotnie: w chwili jego śmierci posiadany przez niego zasób książek rękopiśmiennych można ostrożnie szacować na co najmniej 50–60 jednostek, z czego około 38–40 jednostek wymienionych

---

Łódzia i literami A.O.E.P. [Andreas Opaliński episcopus posnaniensis] oraz dewizą „In manu Dei sortes meae”, a także doklejoną na wyklejce karteczką z napisem ręką z XVII w.: „Andreas Opaliński epis[copus] posnan[aniensis]”. Inne rękopisy proveniencji A. Opalińskiego biskupa poznańskiego (po części odziedziczone po stryju Andrzeju, marszałku wielkim kor.) znajdują się w Bibliotece Kórnickiej, m.in. nr 211–218, 245, 306 i inne.

21 Wszystkie trzy wymienione zostały w inwentarzach z 1726 i 1748, przy czym pierwsze dwa rękopisy można utożsamiać z „Kopią listów tureckich” i „Interregni Poloniae, liber 1”. Egzemplarz „Apologii” nie jest znany mi z autopsji, ale według rękopiśmiennego inwentarza AMW pochodził on z 1652 r.; sprawę komplikuje anonimowy opis biblioteki wiśniowieckiej z 1902 r., wg którego egzemplarz ten pochodził z przełomu XVII/XVIII w., co jednak jest mało prawdopodobne (Д.Ш., *Вишневецкая библиотека*, „Кіевская старина”, мартъ 1902, s. 169).

22 Zob. S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*. T. 11, Warszawa 1914, s. 173–176.

23 Interesującym szczegółem jest, że rękopis ten należał wcześniej do Mikołaja Wolskiego („Nicolaus Wolski”), którego można utożsamiać z marszałkiem wielkim koronnym (zm. 1630); przesłanką, pozwalającą wysnuć takie przypuszczenie, jest obecność w innym rękopisie z pochodzenia Mniszchów (BZNiO, nr 3572, k. 110–125) wierzytelnego odpisu testamentu M. Wolskiego z 1630 r., co wskazywało by na istnienie nieznanych nam powiązań sukcesyjnych między nim i jego spadkobiercami a Mniszchami.

zostało w inwentarzach laszeckim i dukielskim z 1748 r. i 1726 r., co w stosunku do całości tych dwóch księgozbiorów (ok. 1070 dzieł) stanowiło ok. 3,5% zbiorów. W jakiejś mierze odpowiadało to pomnażaniu zasobu książek drukowanych – z J.W. Mniszchem można przede wszystkim wiązać nabywanie książek dotyczących architektury (a także wyposażenia wnętrz i ogrodnictwa), które w jego bibliotece wydzielone zostały w dwóch osobnych działach tematycznych (oznaczonych literami M i N). Ponieważ oprócz dwóch wzmiankowanych inwentarzy nie zachowała się żadna dokumentacja archiwalna dotycząca gromadzenia książek rękopiśmiennych, nie odnaleziono też wzmianek na ten temat w jego korespondencji²⁴, podstawowe znaczenie w określeniu sposobów i kierunku gromadzenia rękopisów ma analiza samych zbiorów. Na jej podstawie można stwierdzić, że powiększenie zbiorów odbywało się zarówno poprzez inicjowanie czy zlecenie ich tworzenia przez Mniszcha względnie jego sekretarzy, jak poprzez pozyskiwanie ich od osób trzecich.

Początki systematycznego tworzenia rękopisów w kręgu J.W. Mniszcha można wiązać z początkiem lat 20. XVIII w. Zajmowali się tym najprawdopodobniej pisarze kancelaryjni zatrudniani na jego dworze lub w kancelarii urzędu marszałkowskiego, wykorzystując do tego celu dostępną im dokumentację znajdującą się w archiwum prywatnym Mniszcha lub jego archiwum marszałkowskim, względnie kopiując rękopisy znajdujące się w innych bibliotekach. Nie mamy o nich żadnych bliższych danych i co najwyżej możemy zidentyfikować ich ręce w sporządzanych wówczas rękopisach. Pięknym, kaligraficznym stylem pisma wyróżnia się tutaj ręka jednego z pisarzy – ze względu na jej obecność w wielu rękopisach sporządzonych bez wątplenia w kręgu Mniszcha w latach ok. 1730–1740 pisarza tego możemy umownie nazwać „pisarzem mniszchowskim”.

Liczbę rękopisów sporządzonych w kręgu J.W. Mniszcha można szacować na około 20 woluminów, z czego około 15 stanowiły tworzone na bieżąco zbiory materiałów życia publicznego głównie z lat 1724–1746, prawdopodobnie dwa – kompendia dotyczące ceremoniału dworskiego i uprawnień urzędu marszałkowskiego, a prawdopodobnie trzy – kopie całych rękopisów pochodzących z posiadania innych osób²⁵. Zwłaszcza te ostatnie przypadki są warte zwrócenia uwagi, gdyż wyraźnie wskazują na świadome, celowe

24 Dokonano w tym celu sondażowego przeglądu korespondencji J.W. Mniszcha w BZNiO (nr 2636–2708) i w ZAC (nr 327–356).

25 W dwóch przypadkach informacje o pochodzeniu kopiowanych rękopisów zamieszczono na ich kartach tytułowych (BZNiO, nr 3581 – miscellanea polityczne z połowy XVII w. z biblioteki Sobieskich z Żółkwi; NBU, nr 913 – sylwa Stanisława Mateusza Rzewuskiego wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego z pocz. XVIII w.), w jednym („Varia scripta illustris dni Stanisłai Heraclii [...] Lubomirski, supre[mi] reg[ni] mareschalci [...]”, BPAU, nr 1077) takiej informacji zabrakło, niemniej możemy z dużym prawdopodobieństwem uznać, że i tutaj mamy do czynienia z takim właśnie przypadkiem. O sporządzeniu tych rękopisów w kręgu Mniszcha świadczy obecność we wszystkich nich ręki „pisarza mniszchowskiego” (karty tytułowe i spisy treści).

kopiowanie rękopisów z myślą o ich przeznaczeniu do biblioteki marszałka wielkiego koronnego. Wprost zasygnalizowano to w odpisie rękopisu z biblioteki Sobieskich z Żółkwi (BZNiO, nr 3581), zaznaczając na jego karcie tytułowej: „ad bibliothecam [...] Josephi Vandalini comitis Mniszech supremi Regni mareschalci additum anno 1737”.

Poza tym Mniszech pozyskał co najmniej kilka rękopisów drogą darów, względnie zakupów. Bez wątplenia dwa rękopisy podarował mu zapewne ok. 1720–1740 r. Karol Tarło (zm. 1749), starosta stężycki, późniejszy kasztelan lubelski. Były to odziedziczone zapewne po jego ojcu, Adamie Tarle (zm. 1719), wojewodzie lubelskim: „Interregnum [post mortem] Joannis III”, zawierające odpisy akt z bezkrólestwa lat 1696–1697 (AMW, dz. 3, nr 33) i miscellanea z odpisami akt i pism odnoszących się do spraw politycznych Rzeczypospolitej lat 1668–1693 (BCz, nr 426), który to fakt poświadczył on zamieszczonymi na końcu tych rękopisów własnoręcznymi adnotacjami²⁶. Bardzo prawdopodobne, że z jego daru pochodziły także miscellanea z lat 1626–1646 (BZNiO, nr 3567), powstałe ok. 1650–1660 r. i należące początkowo do jego pradziada Adama Pszonki (zm. 1678) podkomorzego lubelskiego, a następnie do jego dziada Karola Tarły (zm. 1702), podkanclerzego koronnego²⁷. Z kolei referendarz koronny Józef Andrzej Załuski podarował mu w 1739 r. dzieło „Commentarius de mareschalci Regni Poloniae editus a Georgo Petro Schultz, doctore et professore thoruniensi” (BZNiO, nr 9516), co zaświadczył własnoręczną dedykacją²⁸. Niewykluczone, że do grona darczyńców należeli także wojewoda ruski Jan Stanisław Jabłonowski (zm. 1731), pisarz polityczny i religijny, poeta, którego dwie rękopiśmienne rozprawy znalazły się w księgozbiornie laszeckim²⁹, a także feldmarszałek saski i koniuszy litewski Jakub Henryk Flemming (zm. 1728), właściciel cennej biblioteki (nabytej po jego śmierci przez Radziwiłłów do zbiorów nieświeskich), w osobie którego można dopatrywać się pierwotnego właściciela rękopisu „Expositio criminum” Dargellesa³⁰.

26 „Darowano wjimp. marszałkowi w. k. Tarło”. O tym, że chodzi tutaj o J.W. Mniszcha, a nie o jego wnuka Michała Jerzego Mniszcha, również marszałka wielkiego koronnego, świadczy identyfikacja ręki darczyńcy w listach K. Tarły do J.W. Mniszcha (BZNiO, nr 2679, k. 37v., 39v., 45v.); M. Matwijów, *Zbiory materiałów...*, s. 474.

27 Rękopis ten wykazuje w niektórych fragmentach zbieżność co do treści i ręki którą został spisany z rękopisem BPAU, nr 367, bez wątplenia pochodzącym z posiadania A. Pszonki. Później, pod koniec XVII w. w jego wolne miejsca dopisano sejmowe mowy ceremonialne związane z nadaniem pieczęci koronnych A. Denhoffowi i K. Tarle w 1689 r. Zob. M. Matwijów, *Zbiory materiałów...*, s. 474.

28 Wymieniony w inwentarzu zamku laszeckiego 1748 r., poz. 27.

29 Inwentarz zamku laszeckiego 1748 r., poz. 7 i 26. Z J.S. Jabłonowskim Mniszech utrzymywał przyjacielskie kontakty, zob. listy J.S. Jabłonowskiego do J.W. Mniszcha 1718–1726 i b.d., BZNiO, nr 2643, k. 80–132.

30 Zob. przyp. 11. Z J.H. Flemmingiem J.W. Mniszech utrzymał kontakty korespondencyjne w latach 1710–1726, zob. BZNiO, nr 2692, k. 40–46 i ZAC, nr 327, 328.

Powyższe przypadki świadczą dowodnie o zainteresowaniach marszałka wielkiego koronnego gromadzeniem ksiąg rękopiśmiennych (zwłaszcza dotyczących problematyki bieżącego życia publicznego i historii Rzeczypospolitej czasów panowania ostatnich Wazów i Jana III Sobieskiego) i jego aktywności na tym polu. Jest więc bardzo prawdopodobne, że w ten sam sposób trafiło do Mniszcha więcej rękopisów powstałych w ostatnich dziesięcioleciach XVII w. i na początku XVIII w. Z całą pewnością należało do tych rękopisów „Compendium omnis actiuitatis politici et rei economicae ex variis authoribus collectae” – sylwa Aleksandra Jastkowskiego (zm. ok. 1690), sędziego ziemskiego przemyskiego (BZNiO, nr 3554)³¹. Osoba darczyńcy (sprzedawcy?) i okoliczności znalezienia się rękopisu w zbiorach Mniszcha są jednak nieznane, ale zapewne nastąpiło to po 1707 r., gdyż z tego roku pochodzą ostatnie wpisy w księdze.

W przypadku innych tego rodzaju rękopisów, które pod koniec XVIII w. znajdowały się w posiadaniu jego dwóch wnuków: J.J.T. Mniszcha i M.J. Mniszcha, nie posiadamy żadnej wiedzy co do ich pochodzenia³². Chodzi tutaj głównie o dziesięć rękopisów, znajdujących się obecnie w BZNiO we Wrocławiu (nr 3550, 3559, 3560, 3561, 3563, 3564, 3565, 3568, 3582, 9542) oraz sześć rękopisów znajdujących się obecnie w Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie (AMW, dz. 2, nr 39, 187, 191, 193, 198, 201). Możemy co najwyżej suponować, że zwłaszcza w pierwszym przypadku zdecydowana większość z nich pochodziła ze spuścizny po J.W. Mniszchu, chociaż namacalnych dowodów na to nie ma³³. Rękopisy te stanowią zresztą nieodgadnioną zagadkę co do swoich twórców i miejsca powstania: z zamieszczonych na nielicznych z nich zapisów własnościowych można wnioskować, że jeden z tych rękopisów (BZNiO, nr 3563), należał do Cieciszowskich (świadczy o tym współczesna rękopisowi notatka na jego pierwszej stronie: „Mss Cieciszovianum”), a inny (BZNiO, nr 3582), stworzony został przez bliżej nieznanego Hangewicza (Hankiewicza?)³⁴; w przypadku dwóch z nich (BZNiO, nr 3559 i 3568) sporządzonych w dużej części jedną ręką, zarówno ze względu na sposób

31 Wymieniony w inwentarzu zamku laszeckiego 1748 r., poz. 29.

32 W inwentarzu zamku laszeckiego z 1748 r. zapewne jeden z tych rękopisów wymieniony jako „Miscellanea politica” (poz. 3).

33 Nie wykluczone, że część z tych rękopisów mogło pochodzić ze zbiorów Stadnickich z Leska (Jana Franciszka Stadnickiego, wojewody wołyńskiego, zm. 1713), i dostać się w posiadanie J.J.T. Mniszcha wraz z ręką Marianny Ossolińskiej, córki Józefa Kantego Ossolińskiego, wojewody wołyńskiego, i Teresy ze Stadnickich; takiego przypuszczenia nie potwierdza jednak inwentarz biblioteki leskiej z XVII/XVIII w., w którym nie zarejestrowano obecności miscellaneów politycznych (zob. BZNiO, nr 3927, k. 1–16).

34 W rękopisie tym znajduje się kilka tekstów napisanych ręką Kazimierza Mikołaja Siemianowskiego, cześnika sieradzkiego, autora (współautora) kilku miscellaneów politycznych z przełomu XVII/XVIII w., zob. M. Matwijów, *Zbiory materiałów...*, s. 233.

wykonania, jak i zamieszczony na jednym z nich zapis własnościowy („Ex cathalogo librorum Danielis Cefani [?]”) możemy dopatrywać się pochodzenia z Prus Królewskich. Niektóre z nich stanowiły zresztą typowe przykłady uniformizacji tego rodzaju rękopisów pod kątem treści i sposobu wykonania (np. miscellanea BZNiO, nr 9542, stanowiący odpis najprawdopodobniej z egzemplarza znajdującego się obecnie w BK, nr 1216). Za pochodzeniem niektórych z nich z jednej kolekcji przemawiają identyczne oprawy³⁵. To samo można powiedzieć o rękopisach „kijowskich”, które w dużej części mogły pochodzić z dawnych zbiorów Michała Serwacego (zm. 1744) Wiśniowieckiego w Wiśniowcu – jednak także i tutaj potwierdzenia tego przypuszczenia nie ma, gdyż i one nie noszą żadnych znaków własnościowych to potwierdzających. Również żadnych wskazówek w tej mierze nie daje analiza ich zawartości, a nazbyt ogólnikowe opisy rękopisów w inwentarzu biblioteki M.S. Wiśniowieckiego z 1745 r. nie pozwalają na ustalenie dokładnego ich zasobu³⁶.

O okolicznościach wejścia do księgozbioru J.W. Mniszcha innych rękopisów uwzględnionych w inwentarzach laszeckim i dukielskim nie posiadamy informacji, gdyż nie udało się ich zidentyfikować w obecnych zbiorach bibliotecznych lub archiwalnych³⁷. Możliwe, że częściowo mogły być to rękopisy nabyte przez J.J. i J.W. Mniszców oraz innych członków rodziny przy okazji wojaży zagranicznych w związku z uczęszczaniem do tamtejszych szkół, względnie spisane przez nich osobiście w trakcie pobierania nauki (skrypty szkolne).

Charakterystyka kolekcji rękopiśmiennej Józefa Wandalina Mniszcha

Mimo wielu znaków zapytania dotyczących zawartości kolekcji rękopiśmiennej J.W. Mniszcha możemy pokusić się o jej scharakteryzowanie przynajmniej w tym jej obrębie, który nie budzi większych wątpliwości co do swej proveniencji. Kolekcja ta miała charakter typowo użytkowo-praktyczny. Zdecydowanie przeważały w niej rękopisy dotyczące bieżącego życia publicznego oraz najnowszej historii Rzeczypospolitej. Pierwszą ich grupę stanowiły rękopisy tworzone w otoczeniu J.W. Mniszcha.

35 Dotyczy to miscellaneów z odpisami materiałów z lat 1604–1683 (BZNiO, nr 3559) i z lat 1622–1646 (BZNiO, nr 3567), kopiarusza akt dotyczących konfederacji tarnogrodzkiej 1715–1716 (BZNiO, nr 3561) oraz rozprawy „De optimo statu Reipublicae” z XVII w. (BZNiO, nr 3562), oprawnych w identyczny biały pergamin i z podobnymi (zamazanymi już) napisami informacyjnymi o treści rękopisów, naniesionymi czarnym atramentem na grzbiecie i przedniej okładzinie.

36 „Cathalogus librorum post fata [...] Michaelis Servacii Korybuth [...] Wiśniowiecki [...] palatini vilnensis [...] succedentium [...] Joanni [...] comiti Vandalino Mniszech succamerario MDL [...] et in bibliotheca arcis visnovicensis existentium” (1745), AMW, dz. 2, nr 30.

37 W przypadku Inwentarza zamku laszeckiego z 1748 r. są to poz. 1, 3, 11, 12, 13, 18, 19, 22, 24, 28.

Tab. 1. Zbiory materiałów życia publicznego spisane lub stworzone w kręgu J.W. Mniszcha

L.p.	zasadniczy zakres chronologiczny	lokalizacja	tytuł rękopisu
1	1724–1726	AMW, dz. 2, nr 192	„Compendium variarum recentiorum transactionum”.
2	1726–1728	BZNiO, nr 3573	„Acta po sejmie walnym grodzieńskim zakończonym [...] 1726”.
3	1727–1728	BZNiO, nr 3574	„Continuatio quarumvis transactionum in praecedenti compendium intitulato libro expressarum. Ad finem anni 1727”.
4	1728–1729	BZNiO, nr 3575	„Continuatio actorum ad finem anni 1728 et subsequenter”.
5	1729–1732	BZNiO, nr 3553	„Rozmaitość listow, projektow, fragmentow y publicznych transakcyi ab a[nn]o 1729 ad a[nnu]m 1732 zebrana”.
6	1733	BZNiO, nr 3577	„Acta interregni post fata serenissimi Augusti II regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae, electoris Saxoniae, Anno Domini 1733”.
7	1734–1735	BZNiO, nr 3578	„Continuatio actorum post fata serenissimi Augusti II regis Poloniae et post felicem electionem serenissimi Stanislai I regis Poloniae anno 1733–1735”.
8	1735–1736	BZNiO, nr 3579	„Compendium variarum transactionum post librum sub titulo: Continuatio actorum interregni sequentibus annis 1735 et 1736 comparatum usque ad comitia pacificationis collectum”.
9	1736–1737	BPAU, nr 307	„Extensio continuationis scriptorum, proiectorum, epistolarum, transactionum et multifariorum publicorum privatorumque fragmentorum signanter post comitia pacificationis A-o 1736 ad alia recentiora manuscripta illrsimi et excelsmi domini Josephi Vandolini S. R. I. comitis Mniszech supremi regni mareschalci comparata a. d. 1738”.
10	1737–1738	BPAU, nr 308	„Compendium rożnych skryptów, transakcyj, exemplarzów, listów kopiowanych i innych fragmentów z publicznych korespondencyi jw. jm. pana Józefa Wandalina [...] Mniszcha, marszałka w.k., osobliwie ex anno 1737 ad 1738 zebrane”.
11	1738–1739	BZNiO, nr 3580	„Rożne skrypta, listy, uniwersały, transakcyje, dyaryusze, relacye, ceremoniały, norma et acta interregni [...], papiery kurlandzkie [...] y inne publiczne wiadomości tak z dawniejszych czasow iako y partykularnie ex anno 1738 in anno 1739 zachodzące zebrane [...]”.

L.p.	zasadniczy zakres chronologiczny	lokalizacja	tytuł rękopisu
12	1740–1741	Czart, nr 581	„Manuskrypt w którym się znajdui: listy oryginalne krolewskie y inne; expedycye publiczne, traktaty, uniwersały, instrukcye, lauda, różne transakcye [...] osobliwie ex anno 1740 in annum praesentem 1741 zachodzące swoim registrem opisane”.
13	1742–1744	BPAU, nr 1112	Miscellanea, zawierające odpisy listów, aktów politycznych i innych materiałów głównie z lat 1742–1744.
14	1740–1746	BPAU, nr 1110	Miscellanea, zawierające odpisy listów, aktów politycznych i innych materiałów oraz druki.
15	1697–1741	BPAU, nr 1060	„Analecta różnych skryptow, listow, mow, transakcyi y proiektow, za ś.p. Jana III, Augusta II, krolow polskich, in publicum wyszłych, także Annotacya wszystkich seymow, kampanij i okazji, iakie tylko były ab a. 1648 ad annum 1721um, tandem niedawne listy, mowy, memoryały y projecta publiczne, za panowania terażnieyszego krola jmci Augusta III zebrane, między ktoremi mieszczą się sparsim prywatne korrespondencye oraz punkta, działły, kontrakty etc. pro praxi in oeconomicis położone”.
16	1724–1742	BPAU, nr 1092	Miscellanea, zawierające głównie odpisy listów, mów, aktów politycznych i innych materiałów.

Oprac. własne autora.

O powstaniu tych rękopisów w otoczeniu Mniszcha świadczy ich zawartość, wiążąca się mniej lub bardziej z jego osobą i działalnością głównie jako ministra stanu³⁸, oraz cechy paleograficzne pisma, jakim zostały sporządzone. Charakterystyczna jest tutaj zwłaszcza obecność ręki „pisarza mniszchowskiego”, występującej niemal we wszystkich tych rękopisach od 1732 r. Nie można wykluczyć, że liczba rękopisów powstałych w otoczeniu Mniszcha była większa, jednak nie sposób ich obecnie jednoznacznie zidentyfikować.

Przeważnie (poz. 1–13) rękopisy te zawierały materiały z krótkich (1–2 letnich) zakresów czasowych, co poniekąd świadczy, że tworzone były sukcesywnie w kilkuletnich odstępach, w miarę dopływu kolejnych materiałów do kancelarii czy archiwum marszałka wielkiego koronnego. Stanowiły one bowiem główne źródło dla tworzenia tych rękopisów, w czym nie było nic dziwnego, jeśli wziąć pod uwagę szerokie kontakty i aktywność polityczną Mniszcha. Pochodziły one zarówno z „poczty publicznej” (tj. od agencji pocztowo-informacyjnych zajmujących się komercyjnie dystrybucją tego rodzaju materiałów,

³⁸ Bezdiskusyjnie potwierdzają to zamieszczone w tych rękopisach pojedyncze oryginalne listy do J.W. Mniszcha (m.in. BPAU, nr 1110).

głównie w postaci tzw. gazet pisanych), jak i od jego kolegów – ministrów stanu i senatorów (wydaje się, że poważnym źródłem była tutaj kancelaria hetmańska jego zięcia, hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego), czy tworzonych lub gromadzonych przez samego Mniszcha przy okazji załatwiania różnych czynności publicznych. Zgromadził w ten sposób Mniszech bardzo duże archiwum „polityczne”³⁹, niezależnie od obfitej korespondencji prowadzonej z ówczesną elitą polityczną Rzeczypospolitej i krajów ościennych⁴⁰, a wreszcie dokumentacji majątkowo-gospodarczej związanej z administracją własnych dóbr ziemskich. Tworząc te rękopisy niejako „na bieżąco”, starano się zachować chronologiczną i przyczynowo-skutkową ciągłość między nimi, niekiedy zaznaczając w ich tytułach, że stanowią one kontynuację tomów wcześniejszych (zob. poz. 1, 3, 7, 8, 9). Jedynie w dwóch przypadkach (poz. 15–16) rękopisy te objęły dłuższe zakresy czasowe, niekiedy dublujące się z materiałami zamieszczonymi w innych tomach.

Spisywane względnie zestawiane były one przez różnych pisarzy i zależnie od ich predyspozycji i upodobań przyjmowały formułę mniej lub bardziej jednorodnych kopiariuszy (poz. 1–9, 14–16), mających charakter klasycznych „kodeksowych” ksiąg rękopiśmiennych, uzupełnionych niekiedy co najwyżej o dodatkowe materiały luźne, jak np. drukowaną publicystykę polityczną, względnie zbiorów luźnych dokumentów – odpisów i oryginałów oraz druków, stanowiących w dużej części niejako fragmenty archiwum J.W. Mniszcha (poz. 10–13). Te mogłyby być uznane za materiał roboczy do sporządzenia jednolitych kopiariuszy, gdyby nie fakt, że zaopatrywane były w starannie sporządzone karty tytułowe i spisy zawartości oraz oprawiane w czerwoną skórę, co świadczy że taką formę sporządzenia uznawano za finalną. W przypadku tych rękopisów wiemy przynajmniej, że zostały one stworzone za życia J.W. Mniszcha, czego nie da się powiedzieć o innych, sformowanych już po jego śmierci (BPAU, nr 100 i 1101), a niekiedy prawdopodobnie dopiero w połowie XIX w. (BZNiO, nr 2626).

Nie były to – z pewnymi wyjątkami – dzieła na miarę choćby rękopisów tworzonych w kręgu Andrzeja Opalińskiego marszałka wielkiego koronnego pod koniec XVI w.⁴¹, niemniej stanowiły one jak na ówczesne standardy

39 Jego fragmenty zob. BZNiO, nr 2618–2622, 2624, 2625, 2684 (odpisy listów dyplomatów i dowódców wojsk rosyjskich głównie do hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego).

40 O rozmiarach tej korespondencji świadczy fakt, że jedynie listów Adama Mikołaja Sieniawskiego hetmana wielkiego do J.W. Mniszcha z lat 1710–1725 zachowało się 140 sztuk (BZNiO, nr 2669), a Jana Szembeka kanclerza wielkiego koronnego z lat 1708–1730 – 158 sztuk (BZNiO, nr 2671). Omówienie zawartości archiwum J.W. Mniszcha wykracza poza zakres niniejszego artykułu i wymaga dodatkowych bardzo szczegółowych badań, co wynika ze słabego stanu jego opracowania oraz rozproszenia kolekcji.

41 W. Chorążyczewski, *Zbiór kopiariuszy Andrzeja Opalińskiego (1578–1588)*, [w:] *Studia o bibliotekach i zbiorach polskich*. T. 6, red. B. Ryszewski, Toruń 1994, s. 7–24.

jedną z największych kolekcji, przewyższającą swoimi rozmiarami choćby współczesną mu kolekcję stworzoną przez Ignacego Przyjemskiego, starostę łomżyńskiego. Liczbę dokumentów piśmienniczych w nich zawartych można orientacyjnie szacować na co najmniej 3100 sztuk (w tym około 100–150 druków)⁴². W większości były to różnorodne materiały (korespondencja urzędowa i prywatna, mowy publiczne, publicystyka polityczna, akta urzędowe, diariusze sejmów i in.) dotyczące najważniejszych wydarzeń rozgrywających się wówczas w Rzeczypospolitej, jak np. stosunków Rzeczypospolitej z Kurią Rzymską i nuncjaturą papieską w 1728 r., sprawy obsadzenia tronu kurlandzkiego 1727–1738, bezkrólewia i wojny domowej lat 1733–1735, stosunków polsko-rosyjskich i polsko-tureckich 1737–1739, planów konfederacyjnych Potockich 1739–1741, kolejnych kampanii przedsejmowych i obrad sejmowych itd.

Pod względem poziomu opracowania redakcyjnego najwyżej należy ocenić „Acta interregni” lat 1733–1735 (BZNiO, nr 3577 i 3578), jak się wydaje nie tylko spisane, ale zredagowane przez „pisarza mniszchowskiego”. Trzeba jednak pamiętać, że nawet jeśli tak było, to jego autorskim dziełem była najprawdopodobniej ich część za lata 1734–1735, materiały za 1733 r. w dużej mierze stanowiły powielenie „akt interregni” z 1733 r. opracowanych prawdopodobnie przez Józefa Mogilnickiego, starostę niezawskiego, sekretarza prymasa Teodora Potockiego, i co najwyżej uzupełnione zostały o dodatkowe materiały pochodzące z archiwum marszałka wielkiego koronnego (jak np. relacja ks. St. Germain o śmierci Augusta II 1733 r.)⁴³. Przeważnie jednak opracowanie tych rękopisów stało na dość przeciętnym poziomie, co zresztą charakteryzowało inne podobne rękopisy z czasów staropolskich. Bardzo często nie trzymały się one zasadniczej chronologii i tematyki określonej w ich tytułach oraz porządku chronologicznego zebranych materiałów, a niekiedy też zawierały materiały przypadkowe, o błażej treści.

Z innych rękopisów spisanych w kręgu Mniszcha do cenniejszych należą „Varia scripta illustris dni Stanislai Heraclii [...] Lubomirski [...]” (BPAU, nr 1077), przede wszystkim ze względu na obecność tam bogatej korespondencji marszałka wielkiego koronnego i materiałów związanych z jego działalnością polityczną z lat 1682–1701. Podobnie ocenić należy „Apographum variorum antiquorum scriptorum publicorum et particularium [...] ex archivo et proprio manuscripto [...] domini olim Jacobi Sobieski castellani cracoviensis [...] excerptum [...]” (BZNiO, nr 3581), zawierający odpisy materiałów głównie z ostatniego 20-lecia panowania Zygmunta III. Czy rzeczywiście podstawą

42 Najwięcej – bo około 460 dokumentów – zamieszczonych zostało w rękopisie BPAU, nr 1060.

43 Zob. M. Matwijów, „Acta interregnum” – rękopiśmienne zbiory materiałów dokumentujących dzieje bezkrólewia w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku, „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 193–194, 200–201; tenże, *Zbiory materiałów...*, s. 287, 319–320.

do jego sporządzenia był – jak stwierdzono w tytule – własnoręczny rękopis Jakuba Sobieskiego kasztelana krakowskiego, trudno stwierdzić, gdyż oryginał ten nie jest znany⁴⁴.

Drugą grupę tego rodzaju rękopisów stanowiły rękopisy obce proveniencji, pozyskiwane z różnych źródeł. Jak już wcześniej wyjaśniono, poza małymi wyjątkami nie sposób z całą pewnością ustalić, ile i jakie to były rękopisy, niemniej znając zainteresowania Mniszcha gromadzeniem tego rodzaju rękopisów, hipotetycznie ich liczbę można szacować na co najmniej dziesięć woluminów. Oprócz wspomnianych już kilku rękopisów odziedziczonych po ojcu, ich ozdobę stanowiły wspomniane już „Interregnum [post mortem] Joannis III” (tzw. akta interregni lat 1696–1697) i „Compendium omnis activitatis” A. Jastkowskiego, prezentujące pod względem typologicznym zupełnie różne rodzaje zbiorów materiałów życia publicznego, ale w obu przypadkach stanowiące czołowe osiągnięcia staropolskiej dokumentalistyki wydarzeń epoki. Pierwszy z wymienionych reprezentował typ rękopiśmiennego wydawnictwa źródłowego, nie mającego sobie równych wśród innych tego rodzaju drukowanych i rękopiśmiennych wydawnictw źródłowych z XVII i pierwszej połowy XVIII w., drugi był typową sylwą szlachecką, z wszystkimi zaletami i wadami tego rodzaju rękopisów, z unikatową często dokumentacją życia politycznego w Rzeczypospolitej i materiałami osobistymi swego twórcy⁴⁵. Z biblioteką J.W. Mniszcha można hipotetycznie wiązać jeszcze kilka tego rodzaju rękopisów, jak zwłaszcza kopiariusz akt publicznych, listów i diariuszy dotyczących konfederacji tarnogrodzkiej lat 1715–1716 (BZNiO, nr 3561) czy kopiariusz akt i pism głównie z okresu wojny północnej lat 1702–1706 (BZNiO, nr 3550)⁴⁶.

Wśród innych rękopisów o tematyce historycznej na czoło wybijały się pamiętniki Świętosława Orzelskiego „Acta interregni post obitum nimirum Sigismundi Augusti”, rozpowszechniane w XVI i XVII w. w licznych odpisach rękopiśmiennych. Oprócz tego i kilku innych wymienionych już wcześniej rękopisów można wspomnieć także o diariuszu poselstwa koniuszego koronnego Krzysztofa Zbaraskiego do Turcji w 1622 r. (obecna lokalizacja nieustalona)⁴⁷, także rozpowszechnionym wówczas w wielu kopiach, a także znaną nam tylko z inwentarza laszeckiego z 1748 r. „Abrege chronologique des Roas [Rois?]

44 Większość rękopisów pochodzących z biblioteki żółkiewskiej Sobieskich została zniszczona wraz z rękopisami Biblioteki Załuskich w 1944 r.

45 M. Matwijów, *Zbiory materiałów...*, s. 202, 235, 236, 266–267, 338–339.

46 Najprawdopodobniej ten rękopis wymieniony został w inwentarzu biblioteki wiśniowieckiej (AMW, dz. 2, nr 17) z 1774 r., jako „Diariusz audiencji Rzeczypospolitej Polskiej u Króla JMci szwedzkiego 4 Maii 1702 w Harasimowiczach, tudzież listy, lauda, relacje, do interesów tego roku stosujące się”.

47 Inwentarz zamku laszeckiego 1748, poz. 4; „Catalogus librorum gallicorum...” 1774, AMW, dz. 2, nr 17. Znane jest obecnie kilka odpisów tego rękopisu, ale prawdopodobnie żaden z nich nie jest tożsamy z egzemplarzem „mniszchowskim”.

de Pologne”. Z powyższą problematyką łączyły się rozprawy dotyczące zagadnień ustrojowo-politycznych Rzeczypospolitej. Oprócz wymienionej już wcześniej „Apologii pro libertate Reipublicae et legibus Regni” Lisieckiego, zawierającej uzasadnienie wolności politycznych posiadanych przez szlachtę polską oraz ograniczeń władzy królów polskich⁴⁸, i rozprawy nieznanego autorstwa pt. „De optimo statu Reipublicae” z około połowy XVII w., była to – wymienione w inwentarzu laszeckim z 1748 r. – bliżej nieznaną „Apologia seu libera electio Reipublicae Poloniae” (do XIX w. znajdowała się ona w bibliotece wiśniowieckiej, obecna lokalizacja nieustalona)⁴⁹.

Rodzajem podręcznego kompendium dla Mniszcha jako marszałka wielkiego koronnego, do którego obowiązków należało organizowanie i nadzorowanie wszelkich uroczystości ceremonialnych na dworze królewskim, należał „Ceremoniał na przyjmowaniu i audiencjach publicznych posłów postronnych w królestwie polskim praktykowany, tudzież oddawania różnych godności insygnium począwszy od czasów Króla JMci Jana Kazimierza, Jana Trzeciego, Augusta wtórego [...] etc. są także i niektóre ceremoniały cudzoziemskie, mianowicie francuski i szwedzki” (BPAU, nr 335⁵⁰). W rękopisie tym, spisany zapewne ok. 1733 r.⁵¹, zawarto 22 relacje i opisy różnych ceremonii publicznych odbywanych głównie na dworze polskim w czasach panowania Augusta II Mocnego (do 1732 r.). Podobny, praktyczno-użytkowy charakter, miała sporządzona również specjalnie dla Mniszcha „Praerogativa marsalcorum ex statutis, constitutionibus Regni et diplomatibus regni desumpta in usum illmi et exclmi dni dni Josephi Vandalini [...] Mniszech superemi Regni mareschalci [...], congesta” (BPAU, nr 1125).

Znalazły się tam pojedyncze dzieła o różnej tematyce, jak bliżej nieznaną traktat dotyczący fortyfikacji pt. „[A]bregé d'une fortification nouvelle” i poradnik medyczny „De conservanda bona valetudine”, oraz rozprawa Jana Stanisława Jabłonowskiego wojewody ruskiego z 1715 r. „To co szlachcic polski wiedzieć i umieć powinien”, stanowiąca kompendium wiedzy i umiejętności potrzebnych szlachcicowi z różnych dziedzin – geografii, genealogii, epistolografii, historii, arytmetyki itd. (AMW, dz. 2, nr 195)⁵². Część z rękopisów

48 Ze względu na swoją wymowę dzieło to cieszyło się niezwykle wręcz popularnością czytelnictw – znane jest ok. 40 jego odpisów głównie pochodzących z XVII w.

49 Nie udało się tego dzieła zidentyfikować z jakimkolwiek innym rękopisem.

50 Jest to „kodeksowe” opracowanie luźnej dokumentacji zebranej w rękopisie BPAU, nr 334 (obejmuje on także materiały późniejsze, do 1759 r.).

51 Ręki pisarza głównej części rękopisu nie zidentyfikowano, natomiast spis zawartości został spisany tą samą ręką, którą sporządzono spis treści rękopisu BZNiO, nr 3580.

52 Wszystkie wymienione w inwentarzu laszeckim, poz. 11, 12 i 7. Ostatni rękopis nie jest znany mi z autopsji; niewykluczone, że może być to autograf Jabłonowskiego, względnie kopia sporządzona pod jego kontrolą. Najwyraźniej nie było one rozpowszechniane, gdyż nieznaną są inne kopie tego dzieła, za wyjątkiem kopii z 1833 r. (Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. Stefa-

stanowiły skrypty szkolne – takim był podręcznik prawa z przełomu XVII/XVIII w. (BZNiO, nr 3570) ujęty w formie pytań i odpowiedzi⁵³, a zapewne także „manuskrypt matematyki” i kilka innych rękopisów obcojęzycznych opisanych nadzwyczaj ogólnikowo w inwentarzu biblioteki dukielskiej (np. „Manuskrypt włoski”, „Manuskrypt niemiecki w czarnej oprawie z rysowaniem”). Skromnie przedstawiał się zasób utworów literackich, reprezentowany jedynie przez „Argenidę” Johna Barclaya, odnotowaną w inwentarzu księgozbioru dukielskiego („Argenida księga pisana w białej oprawie”)⁵⁴ – dzieło to, znane głównie z tłumaczenia Wacława Potockiego, oprócz kilku edycji drukowanych z 1697 r. i lat późniejszych, funkcjonowało od końca XVII w. także w odpisach rękopiśmiennych – nie sposób jednak stwierdzić, czy któryś z istniejących współcześnie kilku jego egzemplarzy⁵⁵ pochodzi ze zbiorów Mniszcha. Z innych ciekawszych pozycji można na koniec wspomnieć o opracowaniu Jana Stanisława Jabłonowskiego o tematyce paremiologicznej „Polityka włoska i polska albo przysłowia włoskie na polski język przetłumaczone w Köningsteinie 1715 r.” (obecna lokalizacja nieustalona)⁵⁶, a także o traktacie alchemicznym Andrzeja Torosowicza z 1626 r. „Secreta z Ogródu Philozowskiego zebrane Prawdziwe o kamieniu Błogosławionim Philozowskim” (obecnie AMW, dz. 3, nr 32)⁵⁷.

Losy kolekcji po śmierci Józefa Wandalina Mniszcha

Po śmierci J.W. Mniszcha kolekcja została podzielona między dwóch jego synów: Jerzego Augusta (1715–1778), marszałka nadwornego koronnego, dziedzica Dukli, i Jana Karola (1716–1759), podkomorzego wielkiego litewskiego, dziedzica Laszek Murowanych. Szczegółów podziału tej kolekcji nie znamy, niemniej możemy go w głównych zarysach odtworzyć na podstawie późniejszych losów rękopisów.

---

nyka, zbiór Jabłonowskich z Bursztyna, dz. 1, nr 28), wykonanej ze wzmiankowanego egzemplarza z biblioteki wiśniowieckiej.

53 Zapewne to on wymieniony został w inwentarzu zamku laszeckiego (poz. 23) jako „Jove fac orsum, initium enin sapientiae” (są to pierwsze słowa w rękopisie).

54 Inwentarz biblioteki dukielskiej, poz. 14.

55 Są to: BN, nr 6703; BOZ, nr 1089; BPAU, nr 1886 i BCZ, nr 1450. Ponadto jeden egzemplarz pochodzący z Biblioteki Radziwiłłów w Białej, znajdował się do 1944 r. w zbiorach Załuskich w Warszawie.

56 Wymieniona w inwentarzu zamku laszeckiego, poz. 26. Jedyny znany egzemplarz tego dzieła znajdował się w XIX w. w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (sygn. 4.5.39) i uległ zniszczeniu w 1944 r. Nie można wykluczyć, że był to właśnie egzemplarz pochodzący z księgozbioru J.W. Mniszcha.

57 Inwentarz biblioteki dukielskiej, poz. 18; „Catalogus librorum gallicorum...” 1774, AMW, dz. 2, nr 17. O rękopisie tym por. E. Tryjarski, *Armeno-Kipchak texts in the Alchemical treatise by Andrzej Torosowicz (17th Century)*, Warsaw 2005.

W posiadaniu Jerzego Augusta znalazły się bowiem te rękopisy, które po jego śmierci za pośrednictwem córki, Józefy Amalii, żony Stanisława Szczęsnego Potockiego, generała artylerii koronnej, trafiły do biblioteki Potockich w Tulczynie, a w 1862 r. dzięki zapisowi Michała Konarskiego, gubernera Bolesława Potockiego, wnuka Stanisława Szczęsnego, weszły do Biblioteki Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (obecnie Biblioteka PAU–PAN w Krakowie)⁵⁸. Liczbę tych rękopisów można szacunkowo określić na około dziesięć egzemplarzy. W posiadaniu Jana Karola znalazły się zapewne wszystkie rękopisy wymienione w inwentarzu zamku laszeckiego z 1748 r., oraz cały szereg z różnych względów tam niewymienionych – była to większość kolekcji jego ojca w liczbie co najmniej 40–50 egzemplarzy, a poza tym niemal całe jego archiwum rodzinne.

Nie wiadomo nic o tym, aby Jan Karol wykazywał większe zainteresowanie gromadzeniem książek, dlatego też nie wydaje się, aby pomnożył on w sposób znaczący oddziedziczoną po ojcu kolekcję, oprócz rękopisów znajdujących się w księgozbiorze Wiśniowieckich w Wiśniowcu, w których posiadanie wszedł po śmierci w 1744 r. Michała Serwacego Wiśniowieckiego hetmana wielkiego litewskiego, jako mąż (od 1741 r.) jego wnuczki i spadkobierczyni, Katarzyny z Zamoyskich, wojewodzianki smoleńskiej. Mimo że Wiśniowiec stał się odąd główną siedzibą J.K. Mniszcha, do scalenia obu kolekcji nie doszło. Większość rękopisów oddziedziczonych po ojcu pozostawił na swoim dotychczasowym miejscu, do Wiśniowca przenosząc tylko nieliczne – z małymi wcześniej wskazanymi wyjątkami nie jesteśmy jednak w stanie ich zidentyfikować wśród reszty rękopisów biblioteki wiśniowieckiej, pochodzącej z posiadania Michała Serwacego Wiśniowieckiego⁵⁹. Nie wykluczone jednak, że mógł się odbyć proces odwrotny i niektóre z rękopisów biblioteki wiśniowieckiej trafiły do Laszek Murowanych⁶⁰.

Kolekcja należąca do J.K. Mniszcha została po jego śmierci ponownie podzielona między jego dwóch synów: Michała Jerzego (1742–1806), przyszłego marszałka wielkiego koronnego i Jana Józefa Tadeusza (zm. 1797), przyszłego chorążego koronnego i ochmistrza Królestwa Galicji i Lodomerii. Pierwszy z nich, dziedzic Wiśniowca, odziedziczył zapewne jej część ulokowaną w zamku wiśniowieckim, drugi – znajdującą się w Laszkach Murowanych

---

58 Ich spis zob. J. Dziewulska, dz. cyt., s. 175–195.

59 Nie pozwala na to ogólnikowość opisów rękopisów w inwentarzu księgozbioru wiśniowieckiego sporządzonym po śmierci Wiśniowieckiego w 1745 r. – rękopisy przeważnie opisano w nim jako „manuscripta varia”, oraz brak na badanych z autopsji rękopisach z biblioteki wiśniowieckiej (obecnie w AMW) znaków własnościowych Wiśniowieckich.

60 Takim casusem wydaje się być nieznan nam bliżej „Inwentarz dóbr kasztelanii krakowskiej”, wymieniony najpierw w inwentarzu biblioteki wiśniowieckiej z 1745 r. („Inwentarz kasztelanii krakowskiej pisany”), a następnie w inwentarzu zamku wiśniowieckiego z 1748 r. (poz. 32).

i innych rezydencjach ojca. Kolekcja będąca w posiadaniu M.J. Mniszcha jest dość dobrze udokumentowana, dzięki zachowanym kilku inwentarzom jego biblioteki⁶¹ oraz zaopatrzeniu rękopisów w ekslibris właściciela. Liczyła ona w 1774 r. zapewne ok. 26–27 jednostek, ale – jak już wspomniano – nie sposób z wyjątkiem nielicznych przypadków wskazać w niej rękopisy pochodzące z kolekcji J.W. Mniszcha. W kolejnych latach została ona jeszcze dodatkowo pomnożona, dochodząc w 1833 r. do stanu około 115 jednostek rękopisów i dziewięciu fascykułów „papierów do spraw publicznych”⁶². Rękopisy te po sprzedaniu w 1852 r. zamku wiśniowieckiego przez Andrzeja Mniszcha znalazły się w posiadaniu kolejnych właścicieli Wiśniowca i po wywiezieniu przez jednego z nich ok. 1884 r. do Kijowa, po 1919 r. w ocalałym od rozproszenia fragmencie znalazły się w posiadaniu Kijowskiego Centralnego Archiwum Akt Dawnych (obecnie Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy)⁶³, a w pojedynczych przypadkach Narodowej Biblioteki Ukrainy. Poza tym niektóre rękopisy w bliżej nieznanymi okolicznościach trafiły do innych bibliotek⁶⁴.

Równie skomplikowane były dalsze losy kolekcji, która przypadła J.J.T. Mniszchowi i jego spadkobiercom. Nie wiadomo, czy odziedziczoną po ojcu kolekcję uzupełnił o nowe rękopisy, natomiast jego niewątpliwą zasługą było opatrzenie większości (wszystkich?) posiadanych rękopisów własnoręcznymi adnotacjami własnościowymi i supereklibrisami z herbem rodowym, wstęgą Orderu Białego i koroną hrabiowską (ponieważ tytuł hrabiego Świętego Cesarstwa Rzymskiego uzyskał on w 1783 r., pozwala to hipotetycznie określić *terminus a quo* sporządzenia supereklibrisu)⁶⁵. Ponadto wszystkie rękopisy biblioteczne ulokował on w swojej głównej siedzibie w Bielinach koło Niska, w Laszkach Murowanych pozostawiając większą

61 Zob. przypis 12.

62 Zob. inwentarz biblioteki wiśniowieckiej z 1833 r. (AMW, dz. 3, nr 25, spis rękopisów na k. 36–37). Losy zbiorów bibliotecznych zamku wiśniowieckiego w XVIII–XIX w. omawia obszerne I.O. Ціборовська-Римарович, *Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан*, Київ 2006, s. 28 i nn., koncentrując jednak swoją uwagę wyłącznie na drukach.

63 Należy w tym miejscu sprostować nieścisłą informację podaną przez J. Dziewulską (dz. cyt., s. 196), która rękopisy „mniszchowskie” wchodzące w skład biblioteki Potockich w Tulczynie uznała za integralną część Archiwum Mniszchów w Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie.

64 Zlokalizowano dwa rękopisy z kolekcji wiśniowieckiej M.J. Mniszcha, które znajdują się w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu. Są to: miscellanea z odpisami listów, relacji, wierszy, akt urzędowych z lat 1609–1641 (nr 25) i miscellanea z odpisami materiałów dotyczących spraw publicznych w Polsce w latach 1574–1632 i 1681 (nr 51). Brak jest jednak jakichkolwiek przesłanek, pozwalających wiązać je z kolekcją J.W. Mniszcha.

65 Zob. I.O. Ціборовська-Римарович, dz. cyt., s. 70.

część archiwum swojego dziadka⁶⁶. Nie znane są dokładnie losy kolekcji po jego śmierci aż do momentu przekazania w 1894 r. przez Jadwigę z Dunin-Borkowskich Mniszchową, wdowę po Alfonsie Mniszchu, 23 rękopisów pochodzących z posiadania J.J.T. Mniszcha⁶⁷ w depozyt do Biblioteki ZNiO we Lwowie (rękopisy te zostały następnie formalnie zakupione przez Bibliotekę)⁶⁸. Ewakuowane w 1944 r. przez Niemców wraz z najcenniejszymi rękopisami tej Biblioteki do Krakowa i następnie na Dolny Śląsk, znalazły się w całości w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Inna, drobna część kolekcji posiadanej przez J.J.T. Mniszcha wraz z kilkoma rękopisami należącymi wcześniej do J.W. Mniszcha, zapewne przy okazji wyprzedawania biblioteki rodowej przez J. Mniszchową w 1897 r.⁶⁹ została prawdopodobnie nabyta przez znanego historyka i kolekcjonera lwowskiego Aleksandra Czołowskiego i w 1936 r. trafiła jako jego dar do Biblioteki ZNiO we Lwowie; obecnie rękopisy te znajdują się w Bibliotece ZNiO we Wrocławiu i w Lwowskiej Naukowej Narodowej Bibliotece Ukrainy im. Stefanyka (zbiór A. Czołowskiego).

Zakończenie

Kolekcja rękopiśmienna Józefa Wandalina Mniszcha przyciąga uwagę nie tylko swoimi rozmiarami, ale także świadomą polityką tworzenia i gromadzenia rękopisów. Co prawda nie udało się dowieść bezpośredniego zaangażowania Mniszcha w tę działalność, ale nie sposób przypuścić, aby odbywało się to bez jego inicjatywy. Główną rolę odgrywały tutaj przede wszystkim potrzeby praktyczno-użytkowe marszałka wielkiego koronnego – spowodowało to, że zgromadzone przez niego rękopisy dotyczyły głównie aktualnej problematyki życia politycznego, względnie miały stanowić pomoc w wypełnianiu funkcji urzędowych. Wydaje się, że głębsze zainteresowania intelektualne żywił jego ojciec, Jerzy Jan, jednak pytania o jego rolę w budowaniu podstaw nie tylko kolekcji rękopisów, ale całego księgozbioru Mniszców pozostać muszą na razie nierozstrzygnięte. Nierozstrzygnięta też pozostaje proveniencja kilkunastu rękopisów z XVII i pierwszej połowy XVIII w. znajdujących się pod

---

66 Po sprzedaniu Laszek Murowanych w 1815 r. przez jego spadkobierców, archiwum to znalazło się w oplakanyim stanie i ostatecznie w 1854 r. dzięki Wincentemu Smągłowskiemu trafiło do BZNiO we Lwowie, zob. C. Godebski, *Archiwum Mniszców*, „Biblioteka Ossolińskich” 1862, t. 1, s. 260–261.

67 Dwa rękopisy o charakterze archiwalnym (BZNiO, nr 3556 i 3571) nie noszą jego adnotacji własnościowych – drugi z nich najprawdopodobniej pochodzi z archiwum Stadnickich z Leska.

68 *Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich za rok 1894*, Lwów 1894, s. 8. Nieściśle podano tam, że rękopisy te „pochodzą z biblioteki wiśniowieckiej”. Przy tej okazji zapewniono, że „należały [one] z dawien dawna do rodziny Mniszców”.

69 „Biblioteka Mniszców...”, BN, nr 5540, t. 1, s. 99–131.

koniec XVIII w. w posiadaniu wnuków J.W. Mniszcha. Na skutek podziałów rodzinnych i upadku pozycji majątkowej Mniszchów w XIX w., zakończonej utratą dwóch głównych siedzib rodowych w Laszkach Murowanych (1815) i Wiśniowcu (1852), zbiory te nie stały się podwaliną biblioteki rodowej i uległy rozproszaniu. Szczęśliwym jednak zbiegiem okoliczności przetrwały w swoim zasadniczym zrębie we Wrocławiu, Krakowie i Kijowie. Za najcenniejszą ich część należy uznać kilkanaście tomów z odpisami materiałów życia publicznego z lat 1724–1746, a także wiele rękopisów starszych, często z rzadkimi lub unikatowymi materiałami.

Bibliografia

- Augustyn B., *Laszki Murowane. Historia zamku*, „Bieszczad” 2005/2006, t. 12, s. 30–79.
- Barczyk A., *Pałac „jakoż nigdzie w Polsce nie masz”. Saskie inspiracje w architekturze warszawskiej rezydencji marszałka wielkiego koronnego Józefa Wandalina Mniszcha*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2019, t. 81, nr 3, s. 415–440.
- Barczyk A., *Program funkcjonalno-ideowy zamku w Laszkach Murowanych w XVIII wieku*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku. Twórca i dzieło*, red. I. Rolska, Lublin 2019, s. 175–198.
- Barczyk A., *Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich. Historia i treści ideowe architektury*, Łódź 2021.
- Cherkas’ka N., *Opisi Duklyans’kogo arkhivu Mnishkiv yak dzhereło z istoriyi privatnoyi arkhivistiki XVIII st.*, „Kiyivs’ka Starovina” 2012, № 4, s. 123–131.
- Chorażyczewski W., *Zbiór kopiaruszy Andrzeja Opalińskiego (1578–1588)*, [w:] *Studia o bibliotekach i zbiorach polskich*. T. 6, red. B. Ryszewski, Toruń 1994, s. 7–24.
- Czubek J., *Katalog rękopisów Biblioteki Akademii Umiejętności w Krakowie*, Kraków 1906.
- D.Sh., *Vishnevsckaya biblioteka*, „Kievskaya Starina”, mart 1902, s. 163–171.
- Dziewulska J., *Rękopisy Biblioteki Tulczyńskiej w zbiorach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego – badania proveniencyjne rozproszonej kolekcji*, [w:] *Edytorstwo źródeł: różne drogi – wspólny cel*, red. A. Perłakowski, Kraków 2017, s. 169–200.
- Gębarowicz M., *Początki malarstwa historycznego w Polsce*, Wrocław 1981.
- Godebski C., *Archiwum Mniszchów*, „Biblioteka Ossolińskich” 1862, t. 1, s. 260–270.
- Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. T. 1, pod red. J. Turskiej, Wrocław 1948.
- Korzeniowski J., *Catalogus codicum manu scriptorum Musei principum Czartoryski Cracoviensis*. T. 1, Cracoviae 1887–1893.
- Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII w.*, zebrał i opracował M. Gębarowicz, Warszawa 1973.
- Matwijowski K., *Jerzy Jan Mniszech*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 21, Wrocław 1976, s. 466–467.

- Matwijów M., *Zbiory materiałów życia publicznego jako typ książki rękopiśmiennej w czasach staropolskich (1660–1760)*, Warszawa 2020.
- Matwijów M., „Acta interregnum” – rękopiśmienne zbiory materiałów dokumentujących dzieje bezkrólestwa w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku, „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 187–207.
- Pałac w Wiśniowcu w świetle inwentarzy staropolskich*, oprac. A. Betlej, A. Dworzak, A. Markiewicz, Kraków 2016.
- Perzanowska H., *Mniszech Józef Wandalin*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 21, Wrocław 1976, s. 474–478.
- Schneydrowa B., *Fragment zbiorów tulczyńskich w rękopisach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1969, t. 15, s. 93–102.
- Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich za rok 1894*, Lwów 1894.
- Tryjarski E., *Armeno-Kipchak texts in the Alchemical treatise by Andrzej Torosowicz (17th Century)*, Warsaw 2005.
- Tsiborovs’ka-Rimarovich I.O., *Rodovi biblioteki Pravoberezhnoyi Ukrayini XVIII stolittya (Vishnevets’kikh–Mnishekiv, Potots’kikh, Mikoshevs’kikh): istorichna dolya ta suchasny stan*, Kiyiv 2006.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*. T. 11, Warszawa 1914.

